

Płeć – język – kultura

PRACE
NAUKOWE

UNIWERSYTETU
ŚLĄSKIEGO
W KATOWICACH

NR 3008

Artur Rejter

Płeć – język – kultura

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2013

Redaktor serii: Językoznawstwo Polonistyczne
Bożena Witosz

Recenzentka
Małgorzata Karwatowska

Publikacja będzie dostępna – po wyczerpaniu nakładu – w wersji internetowej:

Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

Poeta, który dzisiaj jest kobietą,
poszedł na spacer.
Poszła, znaczy,
poetka. Ta istota z płci i kości,
pochwycona w binarne szpony opozycji
między naturą i cywilizacją (sic!) kulturalnie
wciela się w rolę obserwatora, wróć,
obserwatorki, a wiersz interpeluje,
interpeluje, powołuje tę chwilową
podmiotowość, obsadza (za przeproszeniem)
w roli. Potrzebny nam jeszcze ekran
(czy są tu jakieś ekrany?), aby dialektyka
miasto-dzika przyroda mogła się uobecnić
w fantazmacie. W ostateczności sklepowa witryna
posłuży za lustro. Ach, już się zaczyna!
W polu spojrzenia
konstytuuje się
skrzynka
małych
pomarańczowych
obiektów.

J. Fiedorczuk: *Psychoanaliza i mandarynki*

Wprowadzenie

Zagadnienie płci znajduje się w centrum współczesnej refleksji naukowej, ale także stanowi niezwykle popularny oraz nośny temat społeczny. Już nie tylko kwestie równouprawnienia kobiet i mężczyzn są przedmiotem opisu i badań, ale także problematyka tożsamości genderowej i seksualnej stała się obiektem poważnej dyskusji medialnej czy akademickiej. Lingwistyka również ma w zakresie relacji język a płeć znaczące osiągnięcia, uzależnione oczywiście od kontekstu czasowego i metodologicznego. Szczególnie w ostatnich latach należy odnotować wzrost liczby opracowań, także monograficznych, z tego zakresu. To jednak, co zwraca szczególną uwagę w refleksji językoznawczej, to nadmierne, jak się wydaje, przywiązanie do biologicznej koncepcji płci. Takie podejście nierzadko sprzyja formułowaniu nieco uproszczonych wniosków i pozornie oczywistych uogólnień. Nie dotyczy to wszystkich prac, ale można mówić o nurcie najbardziej widocznym, w pewnych okresach jedynym lub dominującym.

Moja praca jest propozycją nieco odmiennego, szerszego ujęcia tej problematyki. Płeć pojmuję jako fenomen przede wszystkim uwikłany kulturowo, szczególną uwagę zwracam na jego różnorodność, nieoczywistość, płynność, staram się dostrzegać różne odmianki płci, których – jak wiemy z ustaleń *gender studies* – jest zdecydowanie więcej niż dwie. Zdecydowanie opowiadam się więc za koncepcją, według której płeć jest pojmowana jako konstrukt kulturowy, niezwykle złożony, motywowany szeregiem czynników, nie tylko czynnikiem biologicznym. Nie można oczywiście całkowicie pominąć uwarunkowań biologicznych płci, które odgrywają znaczącą rolę na poziomie rodzaju gramatycznego języka. W wypadku rzeczownika jest to istotne zarówno w sferze leksyki niederywowanej, jak i w derywatach modyfikacyjnych żeńskich; to z kolei wpływa na pozostałe części mowy.

Opracowanie składa się z trzech części. W pierwszej (*Płeć w teorii*) poddaję rozważaniom wybrane aspekty teoretyczne płci i jej relacji do języka, referuję dotychczasowy stan badań, ale też proponuję pewne rozwiązania, które pozwoliłyby poszerzyć obszar refleksji bądź zweryfikować niektóre sądy powtarzane na tyle często, że mogą sprawiać wrażenie aksjomatów.

Według mnie najbardziej produktywnie byłoby konsekwentne poszerzenie pojęcia płci, np. zwrócenie uwagi na jej aspekty statystycznie marginalne, acz kulturowo i społecznie doniosłe oraz zaakcentowanie czynnika historycznego, który może inaczej naświetlić kwestie opisane i – wydawałoby się – ostatecznie zinterpretowane. Staram się to realizować, przynajmniej w pewnym zakresie, w kolejnych rozdziałach pracy.

W części drugiej (*Płeć w języku i tekście*) proponuję analizy szeroko pojętej płci w różnych tekstach kultury, ale także w obszarze leksykalnym języka na poziomie nominacji wybranych pól semantycznych. W doborze materiału tekstowego koncentruję się na kulturze popularnej, sięgam także do tekstów użytkowych – do jakże modnego dziś poradnika. Tak określony obszar badawczy pozwala ukazać płeć w różnych jej odcieniach: jako fenomen funkcjonujący w szerokim obiegu społecznym, specyficznie typologizowany i wizualizowany.

Pracę kończy część poświęcona aspektom praktycznym (*Płeć w dydaktyce*), otwiera ona obszar lingwistyki stosowanej na problematykę genderową rozumianą szerzej i w sposób bardziej uniwersalny.

Pomieszczone tutaj teksty składają się na pewną całość, można je zatem czytać po kolei. Jednocześnie każdy rozdział stanowi odrębne studium, więc nie narzuca to porządku ich odbioru, ale też powoduje, iż niektóre treści zostały powtórzone w dwu, czasami kilku miejscach.

Moim głównym celem było uzmysłowienie Czytelniczkom i Czytelnikom książki, co językoznawstwo wniosło, a przede wszystkim, co może jeszcze wnieść w wyniku refleksji nad płcią, do naszego obrazu kultury i szerzej – świata, w którym żyjemy. Mimo iż praca dotyczy problematyki lingwistycznej, z pewnością zainteresuje szerokie grono odbiorców: przedstawicielki i przedstawiciele wielu gałęzi nauk humanistycznych i społecznych oraz wszystkich, których zajmują rozmaite aspekty współczesnej kultury.

Indeks osobowy

- Anusiewicz Janusz 14, 30, 50, 57, 151, 158, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175
Arabski Janusz 36, 171, 177
Arcimowicz Krzysztof 35, 157, 169
- B**
Bałowski Mieczysław 32, 169
Baer Monika 40, 172
Banasiak Bogdan 140, 170
Banot Aleksandra Ewa 177
Bańko Mirosław 130, 167
Bańkowski Andrzej 167
Barabasz Anna 177
Barański Janusz 74, 174
Bartmiński Jerzy 102, 156, 170, 171, 175
Basiuk Tomasz 35, 41, 169, 172, 173
Biernat z Lublina 167
Blicharski Michał 138, 169
Bogucka Maria 30, 169
Bojarska-Nowaczyk Katarzyna 41, 169
Borawski Stanisław 157, 169
Borkowski Igor 74, 170, 171, 174
Boryś Wiesław 167
Brückner Aleksander 167
Burszta Wojciech Józef 74, 174
Butler Judith 27, 129, 130, 140, 155, 169
- C**
Carrol Noël 74, 169
Cichońska Maria 33, 161, 173
Curran Daniel J. 57, 173
Cybulski Marek 16, 49, 163, 169
- D**
Dąbrowski Mieczysław 36, 129, 172, 177
Derlatka Piotr 73, 169
Dijk Teun van 38, 170
Długosz-Kurczabowa Krystyna 170
Domańska Ewa 156, 170
Dubisz Stanisław 167
Durys Elżbieta 35, 170
Dyzak Andrzej Stanisław 40, 129, 170
- F**
Felberg Karolina 95, 170
Ferens Dominika 35, 41, 169, 172, 173
Ficek Ewa 112, 115, 118, 119, 170
Fiedorcuk Julia 5
Fiske John 74, 170
Foucault Michel 43, 98, 140, 170
- G**
Gajda Stanisław 113, 115, 170, 175
Gawiński Jan 55, 167
Gdula Maciej 112, 170
Głazewski Jacek 167
Gorzkowski Albert 88, 172
Grabias Stanisław 135, 170
Grochowski Grzegorz 38, 170
Grochowski Maciej 137, 170
Gromkowska-Melosik Agnieszka 57, 173
Gruchała Janusz Stanisław 167
Grybosiowa Antonina 156, 170
Grzegorzczuk Renata 82, 159, 170, 172
Grzeszczuk Stanisław 167
Grześkowiak Radosław 66, 167, 170
Grzmił-Tylutki Halina 38, 170
Gusin Michał 169

- Habrajska Grażyna 32, 170
Handke Kwiryna 14, 30, 31, 50, 57,
151, 158, 165, 169, 170, 171, 172,
173, 174, 175
Hernas Czesław 64, 170
- Iwasiów Inga 36, 171, 173
- Jakubowska Agata 96, 171
Janion Maria 36, 170, 171
Jędrzejko Ewa 22, 30, 33, 57, 115, 162,
164, 171, 174, 175
- Kaliściak Tomasz 36, 171
Karwatowska Małgorzata 12, 19–24,
31, 33–36, 40, 47, 51, 74, 76, 125,
129, 144, 147, 156, 170, 171, 173,
175, 177
Kąś Józef 32, 171
Kępińska Alina 12–15, 17, 19, 23, 34,
46, 146, 157–158, 171
Kiec Izolda 95, 102, 171
Kiepas Andrzej 96, 172
Kita Małgorzata 36, 39, 83, 171
Kleszczowa Krystyna 14, 156, 157,
158, 159, 169, 170, 172, 174
Klemensiewicz Zenon 28, 47, 143, 164,
172
Klimczyk Wojciech 106, 172
Kłosińska Krystyna 36, 172
Kłoskowska Antonina 74, 172
Kochanowski Jacek 32, 35, 40, 43,
129, 172
Kochanowski Jan 62, 167
Komendant Tadeusz 140, 170
Kopacki Andrzej 36, 173
Korczyński Adam 63–66, 167, 170
Korolko Mirosław 88, 172
Koschalka Ben 170
Kotarska Jadwiga 56, 172
Kowalczyk Izabela 110, 172
Kowalska Beata 170
Krasuska Karolina 130, 169
Krumłowski Konstanty, zob. Zawadzki
A.M.
Krzak Zygmunt 41, 172
- Krzyżanowski Julian 161, 167, 168
Kućała Marian 13, 172
Kukulski Leszek 167
Kuligowski Waldemar 41, 172
Kurkowska Halina 88, 172
Kwapiszewska-Antas Miła 96, 172
- Laskowski Roman 82, 172
Lasoń-Kochańska Grażyna 172
Lausberg Heinrich 88, 172
Lewinson Jacek 130–132, 168, 172
Lizurej Marzena 40, 172
Loewe Iwona 118, 172
- Łaziński Marek 12, 16–19, 23–24, 33,
125, 172
Łebkowska Anna 37, 172
- Majka Rafał 177
Mandal Eugenia 57, 172
Mańczak Witold 13, 173
Markowski Michał Paweł 37, 172
Matuszewski Krzysztof 140, 170
Melosik Zbyszko 35, 57, 157, 173
Migdał Jolanta 177
Mizielińska Joanna 99, 140, 173
Morsztyn Jan Andrzej 66, 68–69, 167
Müldner-Nieckowski Piotr 167
Myrdzik Barbara 36, 74, 76, 171, 173
- Niewiara Aleksandra 41, 173
Nocoń Jolanta 115, 175
Nosowska Katarzyna 73–81, 83–84,
87, 90–91, 93–96, 167, 177, 181,
182, 183
Nowak Paweł 36, 171
Nowicka-Jeżowa Alina 56, 173
Nowosad-Bakalarczyk Marta 47, 144,
147, 173
Nycz Ryszard 37, 172
- Osiecka Agnieszka 73–74, 76–77, 79,
82, 84–85, 89–91, 93–95, 168, 169,
170, 171, 174, 177, 181, 182, 183
Ostaszewska Danuta 32, 55, 64, 67,
69, 151, 164, 173

- Ostolski Adam 140, 169
Ostrowska Elżbieta 35, 170
- Pajdzińska Anna 102, 105, 173, 175
Pasewicz Edward 36, 173
Perrot Michelle 45, 173
Peisert Maria 161, 173
Pelc Janusz 167
Peszek Maria 96, 97–99, 101–102, 104–107, 110, 175, 177, 181, 182, 183
Piotrowska-Wojaczyk Agnieszka 177
Pruszczyński Robert 36, 129, 172
Przybysz Agnieszka 111–114, 118–120, 123, 126, 168
Przyklenk Joanna 157, 169
Przylipiak Mirosław 74, 169
Przymuszała Beata 96, 99, 100, 102, 105, 173
Puzynina Jadwiga 159, 170
- Radkiewicz Małgorzata 170
Radomski Andrzej 157, 173
Rasiński Lotar 169
Ratajczak Krzysztof 50, 164, 173
Rejter Artur 33, 34, 46, 49, 55, 64, 67, 69, 96, 135, 156, 157, 160, 169, 173
Renzetti Claire M. 57, 173
Ritz German 36, 169, 174
Rysiewicz Adam 74, 174
- Sawicka Katarzyna 74, 170
Seniów Adriana 32, 174
Sikora Tomasz 35, 41, 169, 172, 173
Siwiec Adam 31, 170, 177
Skorupka Stanisław 88, 167, 172
Skowronek Bogusław 36, 171, 177
Skubalanka Teresa 68, 69, 85, 174
Sławkowa Ewa 22, 30, 164, 174
Sławski Franciszek 159, 174
Snochowska-Gonzalez Claudia 36, 170
Sobol Elżbieta 167
Stasiuk-Krajewska Karina 74, 95, 174
Storey John 74, 174
Strinati Dominic 74, 174
Struzik Elżbieta 96, 172
- Szafańska-Brandt Marta 173
Szczuka Kazimiera 36, 170
Szczygielski Marcin 36, 174
Szpyra-Kozłowska Jolanta 12, 19–24, 33–35, 40, 47, 51, 129, 144, 170, 171, 177
- Śmieja Wojciech 36, 174
Środa Magdalena 42, 174
- Tokarczuk Olga 130, 169
Tokarski Ryszard 36, 171
Topolski Jerzy 156, 166, 174
Truchlińska Bogumiła 157, 173
- Uliński Maciej 42, 56, 162, 174
Urbański Piotr 36, 173
- Walczak Bogdan 50, 163, 174, 177
Warkocki Błażej 36, 174
Wilkoń Aleksander 11, 29, 30, 31, 151, 165, 174
Wiśniewska Halina 33, 151, 160, 174
Witkowski Michał 36, 40, 129, 174
Witosz Bożena 30, 32, 38, 65, 67, 70, 96, 98, 102, 106, 111, 150, 151, 164, 165, 173, 174, 175
Włodarski Maciej 60, 168, 175
Wojciechowska Anna 32, 175
Wojtak Maria 115, 156, 175
Wróbel Henryk 82, 172
- Zawadzki M.A., właśc. Konstanty Krumłowski 111–117, 122, 124–126, 128, 168
Zielińska Katarzyna 170
Ziębka Justyna 36, 171, 177
Ziomek Jerzy 67, 88, 175
- Żarski Waldemar 112, 113, 175
Żmigrodzki Piotr 22, 34, 175
Żmijewski Artur 110, 175
Żukowska-Billip Kazimiera 167
Żurawiecki Bartosz 36, 175
Żydek-Bednarczuk Urszula 38, 175

Artur Rejter

Gender – language – culture

Summary

The book deals with the issue of multidimensional and diversified relations between gender, language and culture. Gender is understood above all as a culturally-entangled phenomenon. Special emphasis is put on its variety and on the fact that it is not self-evident. Various types of gender are distinguished, which means, as we know from the establishments of gender studies, definitely more than two. Thus, the work is decidedly in favour of the conception according to which gender is a cultural construct, described as extremely complex and motivated by a series of factors, not only biological ones.

The study consists of three parts. In the first one (*Gender in theory*), selected theoretical aspects of gender and its relation to language are reflected upon, the state of research to date has been reported on. Also, there are suggested some solutions that could help in widening the scope of reflection or verifying some points of view repeated frequently enough to be regarded as axioms. According to the author, what would be the most productive is a consistent widening of the scope of gender by, for example, paying attention to its aspects that are statistically marginal, yet culturally and socially significant. Furthermore, accentuating the historical factor is crucial too, because it can shed a different light on the issues described, and, as it seems, definitively interpreted.

The second part (*Gender in language and text*) proposes the analysis of gender in the broad sense by considering different cultural texts, but also in the area of language lexicon. Lexis is considered at the nominal level of selected semantic fields, using the examples of non-standard behaviours and gender identities. When choosing a textual material, the main is the area of popular culture (Old-Polish popular writings, works by Agnieszka Osiecka, Katarzyna Nosowska and Maria Peszek), as well as non-literary texts, such as love guidebook which is very popular speech genre these days. This kind of research area lets to show gender as a multi-faceted phenomenon, specifically typologized and visualized functioning in a wide social circulation.

The work ends with the part devoted to practical aspects (*Gender in didactics*), opening, at the same time, the area of applied linguistics to gender issues understood more widely and universally. In this part, historical entanglements of the very issues are particularly emphasised.

The main aim of the work is to sensitize the reader to what linguistics has already contributed to, and, above all, what it still can contribute through reflections on gender, to the area of culture, and more widely, the world surrounding us.

Artur Rejter

Le sexe – la langue – la culture

Résumé

L'auteur entreprend dans le livre le problème des relations multiples et diverses entre le sexe, la langue et la culture. Le sexe est compris comme un phénomène avant tout conditionné culturellement, l'auteur prête l'attention particulièrement à sa diversité et son ambiguïté et il souligne de différents genres du sexe qui, comme nous le savons grâce aux études de *gender studies*, dépassent décidément le nombre de deux. Le livre soutient fermement la conception selon laquelle le sexe est un construit culturel, extrêmement complexe, motivé par de nombreux facteurs, et non seulement biologique.

Le livre se compose de trois parties. Dans la première (*Le sexe dans la théorie*) l'auteur soumet à la réflexion des aspects théoriques du sexe choisis et ses relations à la langue, il refète l'état de la recherche mais propose également certaines solutions permettant d'élargir l'espace de l'étude ou vérifier certaines opinions, répétées si souvent qu'elles peuvent faire l'impression d'être des axiomes. Selon l'auteur il serait très productif d'élargir conséquemment la notion du sexe, par exemple en attirant l'attention à ses aspects statistiquement marginaux, mais importants culturellement et socialement, ainsi qu'en accentuant le facteur historique qui peut illuminer sous un angle différent les questions décrites et, semble-t-il, interprétées à titre définitif.

Dans la deuxième partie (*Le sexe dans le lexique et dans le texte*) l'auteur propose des analyses du sexe largement compris dans de différents textes de la culture, mais aussi dans le champ lexical de la langue au niveau de la nomination des champs sémantiques choisis (le champ des comportements sexuels et des identités sexuelles non normatifs). Dans le choix du corpus l'auteur se concentre sur le champ de la culture populaire (écrits populaires de l'ancienne Pologne, oeuvres d'Agnieszka Osiecka, Katarzyna Nosowska et Maria Peszek) ainsi que sur des textes usuels – les manuels, tellement en vogue aujourd'hui (plus précisément : manuel de l'amour). Le champ de recherche désigné ainsi permet de voir le sexe dans de différentes couleurs, comme un phénomène fonctionnant dans une large circulation sociale, typologisé et visualisé de manière spécifique.

Le livre finit par une partie consacrée aux aspects pratiques (*Le sexe dans la didactique*) qui ouvre en même temps le champ de la linguistique appliquée à la problématique de gender, comprise plus largement et de manière plus universelle. Dans cette partie le conditionnement historique de la problématique en question est particulièrement accentué.

Le premier objectif de cette étude est de faire voir au destinataire ce que la linguistique a apporté, et avant tout, ce qu'elle peut encore apporter à travers la réflexion sur le sexe, à l'image de la culture et, plus largement – du monde qui nous entoure.

Spis treści

Wprowadzenie	7
------------------------	---

Płeć w teorii

Problematyka relacji język – płeć w wybranych polskich pracach lingwistycznych. Uwagi o metodzie	11
Instrumentarium współczesnej lingwistyki wobec <i>gender</i>	27
Rola czynnika historycznego w badaniach z zakresu lingwistyki płci	45

Płeć w języku i tekście

Wizerunek płci w staropolskiej literaturze popularnej – między konwencją estetyczną a komunikacją społeczną	55
Między liryką a publicystyką. Kreacja kobiety w tekstach poetyckich Agnieszki Osieckiej i Katarzyny Nosowskiej	73
<i>Geometria pieprzenna</i> . Wizerunek kobiety w twórczości Marii Peszek	97
Przemiany poradnika miłosnego a genderowe aspekty kultury	111
Polszczyzna wobec nienormatywnych zachowań i tożsamości płciowych. Problemy nominacji	129

Płeć w dydaktyce

Język a płeć. Od gramatyki do dyskursu	143
Zagadnienia płci a problematyka historycznojęzykowa w polonistycznej dydaktyce uniwersyteckiej	155

Źródła	167
Bibliografia	169
Nota bibliograficzna	177
Indeks osobowy	179
Summary	183
Résumé	184

Redakcja
Katarzyna Więckowska
Projekt okładki i stron działowych
Anna Krasnodębska-Okreglicka

Redakcja techniczna
Barbara Arenhövel

Korekta
Lidia Szumigala

Łamanie
Edward Wilk

Copyright © 2013 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-2159-2

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 11,75. Ark. wyd. 13,0.
Papier offset. kl. III, 90 g Cena zł 16 (+ VAT)

Druk i oprawa: PPHU TOTEM s.c.
M. Rejnowski, J. Zamiara
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław